

Г.П. Акмадиева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ahmadieva.gulziya@mail.ru)*

Дипломатиялық құжаттарды жіктеудің кейбір мәселелері

Мақалада дипломатиялық құжаттардың тарихи дерек ретіндегі маңыздылығы анықталып, дипломатиялық құжаттардың жіктелу мәселесі қарастырылған. Автор дипломатиялық құжаттарды жіктеу бойынша ортақ бір пікірдің, ортақ жіктеудің жоқ екендігін дәлелдеп, мақала тақырыбының жалпы деректанудағы, соның ішінде отандық деректанудағы өзектілігін анықтаған. Қазіргі кезеңдегі дипломатиялық құжаттардың жаңа түрлеріне сипаттама жасаған. Сонымен қатар мақалада кейбір авторлардың дипломатиялық құжаттары жіктеліп, сол авторлар дипломатиялық құжаттарды тәжірибелік дипломатия тұрғысынан қарастырған деген қорытындыға келген.

Кілт сөздер: дипломатиялық құжаттар, тарихи дерек, дипломатиялық құжаттардың жіктелуі, дипломатия, сыртқы саясат, деректану.

Қазіргі заманғы деректануды сипаттайтын тарихи деректерді талдаудың жаңа әдістерін іздестірудің өзі жалпы тарихи деректерді жіктеу, соның ішінде деректанудың әрбір саласы шеңберіндегі деректерді (дипломатиялық құжаттарды) жіктеу мәселесін күн тәртібіне қойды.

Тарихи деректер ретінде дипломатиялық құжаттар да өзінің түрі мен құрылымы жағынан айырмашылыққа ие, себебі тарихи құжаттардың бұл түрі қоғамдағы саяси, экономикалық, технологиялық т.б. өзгерістерді көрсетеді. Тарихи деректердің кез келген бір түрі сияқты дипломатиялық құжаттар да кез келген бір мемлекеттің тарихи даму кезеңдері, оның сыртқы саясат тарихы, әлемдік аренадағы кез келген бір мәселе бойынша ұстанымдары т.б. жөнінде құнды ақпарат береді. Сонымен бірге қазіргі кезеңдегі дипломатиялық өзара қатынастардың құжаттармен қамтамасыз етілуі дипломатиялық дамудың ақпараттық нұсқасының жарылысына алып келді және бұл дипломатиялық корпус арасындағы өзара көп деңгейлі байланыстарды қамтамасыз етуге мүмкіндік беріп отыр. Бұл әр түрлі көлем мен мазмұндағы дипломатиялық құжаттардың дамуы мен көбеюі арқылы қамтамасыз етілуде. Сондықтан, біздің пікірімізше, дипломатиялық құжаттарды жіктеу көптеген сұрақтар туғызып, қазіргі кезеңдегі жалпы деректану, соның ішінде отандық деректанудың да өзекті мәселесі болуда. Себебі қазіргі уақытта дипломатиялық құжаттарды жіктеу мәселесі бойынша ортақ бір пікір жоқ, олардың жіктелуі толық жетілдірілмеген.

Дипломатиялық құжаттарды екі категорияға бөліп қарастыруға болады. Бірінші категорияға ішкі ведомстволық сипаттағы дипломатиялық құжаттар, екінші категорияға мемлекеттер арасындағы ресми қатынастар жүзеге асырылатын және кез келген бір мәселе бойынша мемлекеттің ұстанымын білдіретін құжаттарды жатқызуға болады.

Халықаралық өмірдің маңызды мәселелерін қамтитын дипломатиялық құжаттардың көптігі әлемдік аренадағы мемлекет имиджінің қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен қатар дипломатиялық құжаттардың бірқатары өзінің маңызсыздығына немесе құжатта қарастырылған мәселелердің жеке сипатта болуына (виза беру жөніндегі өтініш, дипломаттың мемлекетке баруы т.б. туралы ноталар)

байланысты халыққа жарияланбайды. Сонымен бірге аса құпия сипаттағы дипломатиялық құжаттар да бар.

Ресми түрде дипломатиялық құжаттарды екі үлкен категорияға бөлуге болады: ресми және бейресми, немесе жеке. Бірінші категорияға мемлекеттік субъект ұйымдарының шығаратын құжаттары; екінші категорияға жеке тұлғалардың басып шығаратын құжаттары кіреді. Яғни, ресми құжаттар дегеніміз — өзінің артықшылығы жағынан дипломатиялық құжаттар болса, ал бейресми құжаттар көптеген жағдайда мемуар түрінде берілген. Ресми құжаттар басып шығарылған және шығарылмаған болып бөлінеді. Басып шығарылмаған деректер мемлекеттік мұрағаттарда немесе сыртқы істер министрлігінің мұрағатында, кейбір жағдайларда, дипломатиялық құжаттар Ұлттық мұрағаттардан басқа, Президентік кітапханаларда сақталады. Қазіргі уақытта дипломатиялық құжаттарды жіктеу мәселесі де өзекті болып отыр.

Халықаралық қатынастардағы құжат айналымы дипломатиялық хат алмасу жолы арқылы жүзеге асырылады. Осы уақытқа дейін арнайы әдебиеттерде дипломатиялық хат алмасудың келесі бес түрі жіктеліп көрсетілді:

- 1) жеке нота;
- 2) вербальды нота;
- 3) ескертпе жазба;
- 4) меморандум;
- 5) жартылай ресми сипаттағы жеке хаттар.

Дипломатиялық құжаттардың мұндай тізімін А.Н. Ковалев мемлекет және үкімет басшыларының жеке жолдауларымен толықтыру қажеттілігін атап көрсетті. Сонымен қатар А.Н. Ковалев жоғарыда көрсетілген «бестікке» енбеген, бірақ дипломатиялық қызмет пен сыртқы саясатты жүзеге асыру барысында өз функциясын атқаратын дипломатиялық құжаттардың түрлерін ескермеуге болмайды [1; 63] деген оң пікірге келеді. Олардың қатарында Үкімет, Сыртқы істер министрлігі өтініштері, мемлекет өкілдерінің халықаралық ұйымдарға білдірген өтініштері т.б. бар.

Сондықтан қазіргі уақытта жоғарыда көрсетілген жалпыға танылған және, дәстүрлі дипломатиялық құжаттардан басқа («бестіктен басқа»), саяси-дипломатиялық тәжірибеде қатаң хаттамалық формулаға сүйенбейтін және дипломатия міндеттерін жүзеге асыруда маңызды рөл атқаратын дипломатиялық құжаттардың түрлері пайда болып, айналымға енді. Дипломатиялық құжаттардың мұндай тобына халықаралық мәселелерге қатысты мемлекет, үкімет басшыларының, сыртқы істер министрлігінің декларациялары, мәлімдемелері, жолдаулары, баяндамаларын жатқызуға болады. Бұл құжаттар мазмұнына қарай дипломатиялық қызметтің барлық астарын қамтиды.

Дипломатиялық құжаттардың түрлерін бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған мемлекет басшыларының сұхбаттары, халықаралық форумдардағы мәлімдемелері, ресми мәлімдемелері толықтырып отыр. Халықаралық өзекті мәселелері бойынша мемлекеттердің ұстанымдарын көрсететін бірлескен мәлімдемелер мен коммюникелер маңызды орынға ие.

Ең маңызды әрі салтанатты дипломатиялық құжаттың түрі келісім-шарт болып табылады. Келісім-шарт ұзақ мерзімді келіссөз үрдісінің қорытындысы болып саналады. Келісім-шарттың әр түрлі типтері бар. Мысалы, достық қарым-қатынас жөніндегі келісім-шартта тараптарға жүктелген міндеттемелер көрсетіледі. Сондықтан келісім-шарттар дипломатиялық қызметтегі аса ірі және өте маңызды құжаттардың бірі болып табылады. Дипломатиялық құжаттардың бұл түрі қатысушы тараптардың шеңберіне байланысты екіжақты, көпжақты, шектелмеген, шектелген, жабық, жартылай ашық, ашық болып топталады. Ал, нысанына қарай саяси, экономикалық және мәдениет, ғылым мен басқа да арнайы мәселелер жөніндегі шарттар болып бөлінеді.

Дипломатиялық құжаттардың ішінде декларацияның маңызы зор. Декларация тікелей нақты бір адресатқа жіберілмейді және ресми жауап алуды талап етпейді. Бірақ декларация, «классикалық дипломатиялық құжаттарға» қарағанда, мазмұнды жүктемеге ие. Декларацияда белгілі бір мәселе бойынша мемлекеттің ұстанымы көрсетіліп, саясат саласындағы қағидалар анықталады.

Жоғарыда қарастырылғандардың негізінде дипломатиялық құжаттардың әрбірі өзіндік ішкі сипатқа ие екендігін көруге болады. Сондықтан деректанушылар мен тарихшылар дипломатиялық құжаттарды қоғам мен мемлекеттің даму тарихының белгілі бір нақты кезеңі бейнеленген маңызды тарихи дерек көзі ретінде қарастырып, олардан сол кезеңнің ерекшеліктері мен тарихына қатысты шынайылық деңгейі жоғары мәліметтер алу жолдарын іздестірулері керек.

Дипломат В.И. Попов дипломатиялық құжаттарды дипломаттың шетелдегі дипломатиялық өкілдіктерде атқарған қызметінің кәсіби аспектісі негізінде келесідей түрлерге жіктейді:

1. Ноталар (вербальды, жеке ноталар).
2. Жартылай ресми сипаттағы жеке хаттар.
3. Ескертпе жазбалар.
4. Меморандум.
5. Үкімет арыздары.
6. Мемлекет басшыларының арыздары.
7. Ішкі ведомстволық хат алмасу құжаттары:
 - жылдық саяси есеп;
 - саяси хаттар;
 - ақпараттық хаттар / тақырыптық анықтамалар;
 - баспасөз шолулары;
 - саяси сипаттамалар;
 - телеграммалар (шифротелеграммалар).
8. Экономикалық тақырыптар бойынша дипломатиялық құжаттар.
9. Дипломатиялық сұхбат жазбалары [2].

Біздің ойымызша, В.И. Попов шетел мекемелеріндегі дипломатиялық қызмет шеңберіндегі дипломатиялық құжаттардың аталған түрлерінің ерекшеліктерін ескере отырып, бірқатар шектелген тәсілдің негізінде дипломаттың шетелде жұмыс жасайтын дипломатиялық құжаттардың түрлерін бөліп көрсетуге талпыныс жасалғандығын көруге болады. Сондай-ақ дипломатиялық құжаттарды кешенді зерттеу үшін дипломатиялық құжаттардың барлық қалыптасқан түрлерін қамтитын кең әрі әмбебап тәсілді қолдану керек. Дипломатиялық құжаттардың толық күйде жіктелуінің бірден бір нұсқасын Э.Н. Муратов ұсынды. Ол дипломатиялық құжаттардың келесі түрлерін жіктеп көрсетеді:

1. Грамоталар (сенім, қайтармалы грамоталар).
2. Ноталар (вербальды, жеке, циркулярлы, жолдама ноталар).
3. Коммюнике.
4. Ескертпе жазбалар.
5. Меморандумдар.
6. Демарш.
7. Халықаралық келісімдер.
8. Хаттар (ресми, жеке, жартылай ресми, жолдама хаттар).
9. Телеграммалар (ресми, жолдама).
10. Факс [3].

Аталған жіктеу дипломатиялық құжаттардың негізгі түрлерін қамтиды, мұнда әр мемлекеттің сыртқы саяси ведомстволарының дипломатиялық қатынастарды орнату немесе тоқтату мақсатында алмасқан негізгі мемлекетаралық актілер қамтылған. Бірақ аталған жіктеу мемлекеттердің дипломатиялық ведомстволарының тікелей қатысы бар (құрастыру т.б.) халықаралық келісімдердің тобын және халықаралық ұйымдардың дипломатиялық құжаттарын қамтымаған. Сондықтан, біздің ойымызша, аталған типологиялық жіктеу толық емес, себебі дипломатиялық құжаттардың толық әрі түпкілікті жіктелуін іздестіру қажеттілігін туғызып отыр.

И.И. Борисенко және Л.И. Евтушенконың пікірінше, дипломатиялық құжаттарды келесідей топтастыруға болады:

1. Келісімдер және басқада халықаралық келісімдер:
 - келісім-шарт;
 - конвенция;
 - келісім;
 - декларация;
 - хаттамалар.
2. БҰҰ мен басқада халықаралық ұйымдардың конституциялық актілері:
 - БҰҰ Хартиясы (Жарғысы);
 - Халықаралық сот жарғысы;
 - БҰҰ мамандандырылған мекемелерінің конституциялары.

3. Біржақты заң актілері:
 - ратификация;
 - келісім-шартқа қосылу;
 - түсіндірме, ратификацияға қосымша.
4. БҰҰ Бас Ассамблеясы және басқа халықаралық ұйымдардың резолюциялары:
 - резолюциялар (шешімдер, ұсыныстар);
 - рәсімдеу қағидасы;
 - есептер.
5. Қорытынды құжаттар:
 - а) үкіметаралық іс сапарлардың және келіссөздердің қорытынды құжаттары:
 - коммюнике;
 - (бірлескен) арыздар;
 - декларациялар;
 - келіссөз жөніндегі меморандумдар;
 - ә) халықаралық конференциялардың қорытынды құжаттары:
 - қорытынды актілер;
 - декларациялар.
6. Дипломатиялық корреспонденция:
 - а) БҰҰ корреспонденциясы:
 - ресми хаттар;
 - бейресми хаттар;
 - вербальды ноталар;
 - ескертпе жазбалар / меморандумдар;
 - ә) мемлекетаралық дипломатиялық құжаттар;
 - б) басқа да дипломатиялық құжаттар:
 - ағреманнар;
 - консульдық патент;
 - экзекватура;
 - грамоталар (сенім, кері шақыру) [4].

Қорытындылай келе, аталған авторлардың дипломатиялық құжаттарды тәжірибелік дипломатия тұрғысынан жіктеп көрсеткендігін көруге болады. Дипломатиялық құжаттардың көрсетілген түрлері мемлекеттердің дипломатиялық өзара қатынастарын бағалау үшін тәжірибелік мәнге ие. Дегенмен, біз жоғарыда қарастырған авторлардың ұсынған дипломатиялық құжаттардың нақты жіктемесін толық қолдамаймыз. Себебі дипломатиялық құжаттарды тарихи дерек тұрғысынан жіктеу әлі де толықтыру мен жетілдіруді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Ковалев А.Н.* Азбука дипломатии. — М.: Междунар. отношения, 1984. — 248 с.
- 2 *Попов В.И.* Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия — наука и искусство: курс лекций / В.И. Попов. — 2-е изд., доп. — М.: Междунар. отношения, 2006. — 576 с.
- 3 *Муратов Э.Н.* Дипломатические документы и дипломатическая переписка: учеб. пособие для вузов / Э.Н. Муратов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: АСТ; Астрель, 2001. — 220 с.
- 4 *Борисенко И.И., Евтушенко Л.И.* Английский язык в международных документах (право, торговля, дипломатия). — М., 2003. — 480 с.

Г.П. Акмадиева

Некоторые проблемы классификации дипломатических документов

В статье рассмотрены значение дипломатических документов как исторических источников, а также проблемы классификации такого рода документов. Представлен ряд мнений о возможной их классификации, обоснована актуальность данной проблемы как в общем, так и в отечественном источниковедении. Проанализированы новые виды дипломатических источников. Исследованы различные подходы к вариантам классификации дипломатических документов. Отмечено, что в рассмотренных источниках данный вид документов классифицируется с точки зрения практической дипломатии.

Ключевые слова: дипломатические документы, исторический источник, классификация дипломатических документов, дипломатия, внешняя политика, источниковедение.

G.P. Akmadiyeva

Some problems of classification of diplomatic documents

The article discusses the importance of diplomatic documents as historical source, as well as the problems of diplomatic document's classification. The author presents to the reader opinions on the possible classification of diplomatic documents, gives the relevance of this problem in the framework of general source study and national source study. There analyzed new types of diplomatic sources. This article discusses and analyzes various approaches of classification options of diplomatic documents, the author believes that the above authors classified diplomatic documents from the point of view of practical diplomacy.

Keywords: diplomatic documents, historical sources, classification of diplomatic documents, diplomacy, foreign policy, source.

References

- 1 Kovalev A.N. *Hornbook of diplomacy*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1984, 248 p.
- 2 Popov V.I. *Modern Diplomacy: Theory and Practice. Diplomacy-science and art: a series of lectures* / Popov V.I., 2nd ed., Ext., Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2006, 576 p.
- 3 Muratov E.N. *Diplomatic documents and diplomatic correspondence: textbook for high schools* / Muratov E.N., ed. 3rd, rev. and ext., Moscow: AST; Astrel, 2001, 220 p.
- 4 Borisenko I.I., Evtushenko L.I. *English language in international documents (law, commerce, diplomacy)*, Moscow, 2003, 480 p.